

„A törvény a legmagasabbrendű ésszerűség”

Marcus Tullius Cicero: *A törvények. Gondolat–Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Kiadványai, Budapest, 2008. Fordította: Simon András, az utószót írta: Havas László, 128 oldal*

A címben kiemelt mondat Cicero *A törvények* című munkájában hangzik el (I 6, 18), amely első ízben olvasható magyar fordításban. Az írás keletkezésének ideje a Kr. e. 50-es évek vége,¹ amikor az első triumviratus felbomlása után a római köztársaság is végnapjait élte. Számos, a köztársaság alkotmányával összeférhetetlen, törvénysértő esemény történt, a vezető politikusok a köztársasági hagyományokkal ellenkező módon próbálták meg irányítani a vezetési válságba került, hatalmasra nőtt birodalmat. Az értekezés befejezetlen, három könyv és néhány töredék maradt belőle. Az 50-es évek végének válságos politikai viszonyai között, Caesar és Pompeius polgárháborúja idején Cicero nem gondolhatott írásának közzétételére.

Cicero számára a közéleti aktivitás megszüntével igen gazdag és tartalmas elméleti munkásság időszaka következett. Ebben a korszakában élénken foglalkoztatta az államelmélet és hozzákapcsolódóan a jogbölcsélet kérdése, továbbá etikai–filozófiai témák, valamint a római vallás lényege és szerepe a közösség életében. A tudós szerző az államelméletre vonatkozó koncepcióját három munkában összegezte, ezek a *De oratore*, *De re publica* és a *De officiis*. Az államról készült érkezése után (ez Kr. e. 54–51 között készült) – ebben is követve példa-

képét, Platón – megírja a törvényekről szóló jogbölcséleti munkáját. A jog, a *ius* fogalmát azonban lényegesen kiterjeszti, és nem csupán a tételes jogot érti alatta, hanem a *ius naturale*² is beletartozik. Felfogása jelentős hatást gyakorolt a későbbi korokban is. Cicero mint rendíthetetlen köztársaságpárti, jóllehet látta az állam és a hagyományos értékrend válságát, de bízott abban, hogy visszatalálva a *mos et instituta maiorum* természetes rendjéhez, Róma képes lesz küldetésének továbbra is megfelelni.

A szónok-filozófus munkájának első könyvében vitapartnereivel – fivére, Quintus és barátja, Pomponius Atticus – a töle megszokott dialógus formában a természetjogról értekezik; a második könyv tárgya szülővárosa, Arpinum, ennek kapcsán kifejti a kettős haza elméletét, majd bemutatja és kommentálja a vallási törvényhozást; a harmadik könyvben a *magistratusokhoz* és a tisztségviseléshez kapcsolódó törvényeket, a *ius publicum* témakörét veszi vizsgálat alá. A vita során számos olyan gondolat vetődik fel, amelyeket Cicero az államról, a kötelességekről, valamint a legfőbb jóról és rosszról készült munkáiban is érintett.

A vita kezdetén – központban a természetjoggal – a törvény lényegét és mibenlétét kívánja megvilágítani, összekapcsolva a gondolkodás lényegével. Koncepcióját a következőképpen összegzi: „Akiknek ugyanis természetes adottsága a gondolkodás, azoknak egyszersmind a helyes gondolkodás is természetes adottsága, tehát ugyanúgy a törvény is; hiszen a perancsolásban és a tiltásban megnyilvánuló helyes gondolkodás, ha pedig a törvény a természettől megadatott nekik, akkor a jog is” (I 12, 33). Te-

¹ Kr. e. 53–51 között, Az állam című munkával nagyjából párhuzamosan készült. A cicerói államelmélet kérdéséhez lásd: Hamza Gábor: *Cicero De re publica-ja és az antik állambölcsélet*. In: Cicero: Az állam. Budapest, 1995. 9–56.

² A *ius naturale* cicerói értelmezéséhez lásd még: Hamza Gábor: *Cicero és a természetjog*. Állam és Jogtudomány, 30. évf. (1987–1988) 775–784.

hát az emberi közösségeknek, az államnak és a társadalomnak az alapja csakis a *ratio* lehet. Ebből következően a jog lényege nem az emberek véleménye, hanem a természeti törvény, vagyis egy magasabbrendű értelem kifejeződése. A *iustum* és az *iniustum* egyszerre jelentheti az erkölcsileg igazságot és igazságtalant, jogi szempontból pedig a jogszerűt, valamint a jogsértőt. Cicero Platón és a régi Akadémia követőjeként csak a természetből valót tekinti jónak, érveit a természetjog mellett sorakoztatja fel. Az Új Akadémia hívei, az élen Zénóonnal, a 'tisztességes' és 'tisztességtelen' fogalmát már összekapcsolják a 'jó' és 'rossz' kategóriájával.³

A II. könyvbeli eszmecsere Cicero szülővárosával, Arpinummal kezdődik. A téma módot ad az otthonhoz való kötődés fejtegetése kapcsán arra is, hogy megfogalmazza a kettős haza koncepcióját. Ebben az értelemben neki is mint római polgárnak két hazája van, a szűkebb pátriája, Arpinum mellett hazája maga Róma is. A római polgárral szemben támasztott elvárások esetében – ahogyan ezt a *De re publicá*ban is egyértelművé tette – az első helyen a haza áll: „A haza ugyanis nem azzal a feltétellel teremtett és nevelt minket, hogy tőlünk semmiféle úgynevezett fenntartási hozzájárulást sem vár el, és ő maga csupán a mi előnyeinket szolgálva nyugalomunknak biztos menedéket és kényelmünknek nyugodt helyet ad, hanem kikötötte magának, hogy szellemünk, tehetségünk és bölcsességünk tekintélyes hányadát és legjavát a maga hasznára fordítja, s ezekből csak annyit engedett át saját céljainkra, amennyit a maga részéről nélkülözni tud.” (I 4, 8)

A II. könyv középpontjában a vallási törvények kérdésköre áll. Ezek ugyanis a jog és törvényesség legősibb szintjét jelentik, a

szakrális szabályok⁴ a jogi normák több területén is érvényesültek. Róma korai története során fontos szerepet tölthettek be a szakrális szabályok, elsősorban nem az emberek és istenek, hanem a közösség tagjai, tehát emberek egymás közötti kapcsolatában. Cicero szerint valamiféle örök dolog az, „amely a parancs és tilalom bölcs útmutatásával kormányozza az egész világmindenséget” (II 4, 8). A végső törvény tehát az isteni értelem. Ezután a szónok–filozófus beszélgetőpartnerei kérdései nyomán kifejti a vallási törvények lényegét, ismét hangsúlyozva, hogy a helyes és helytelen vonatkozásában csakis az isteni értelem útmutatásai lehetnek mérvadóak. Fejtegetései során nem pusztán – elég gyakran – idézi és követi Platón és más görög gondolkodókat, hanem hangot ad a tőlük eltérő véleményének is. Cicero meglátása szerint például a törvények sokkal szorosabb kapcsolatban állnak a fennálló államrenddel, mint ahogyan azt Platón feltételezte. Kiindulásként a római jogi tradíciókat veszi alapul, köztük a XII táblás törvényeket. Ez a törvénygyűjtemény a római hagyomány és nevelés szerves részét képezte, amelyet – mivel az iskoláskorú gyerekek ezen tanultak olvasni – minden római jól ismert. Így Cicero koncepciója – a görög minták és példák ellenére is – valójában és egészében római alkotás. A *ius gentium*, a népek joga (nemzetközi jog) kapcsán Cicero korában szinte újraéled a természetjog filozófiai értelmezése, amely az emberi és isteni értelem valamiféle panteista összeolvasztását is jelenti. A természetjog elméletének kidolgozásában nem vitathatók el a sztoikusok érdemei, magát a kifejezést – Havas László megállapítása szerint – a görögben Platón használta elsőként. (100. old.) A természetjog elve Cicero több politikai beszédében is feltűnik.⁵

³ A kérdéshez kapcsolódó gondolatait Cicero a „*De finibus bonorum et malorum*” című értekezésében is fejtegeti.

⁴ A szakrális norma társadalmi szerepéhez lásd: Zlinszky János: *Ius publicum*. Budapest, 1994. 160. skk.

⁵ Philippikák 11, 28. Lásd: Havas László: *Utószó*. In: Cicero: A törvények. Budapest, 2008. 99.

A Törvények III. könyve a *magistratusok* feladataival, tevékenységével és a rájuk vonatkozó törvényekkel foglalkozik. Feladatkörüket Cicero a következőképpen definiálja: „Látjátok tehát, hogy a tisztségviselőnek az a feladata, hogy vezessen és előírja azt, ami helyes, ami hasznos, és ami a törvényekkel összhangban áll. Ahogyan ugyanis a törvények vezetik a tisztségviselőket, ugyanúgy a népet a tisztségviselők vezetik, és valóban azt mondhatjuk, hogy a tisztségviselő nem más, mint beszélő törvény, a törvény pedig nem más, mint néma tisztségviselő (III 1, 2). A helyes vezetésnek és az állam tökéletes működésének alapfeltétele tehát az, hogy a tisztségviselők nagyon alapos és pontos ismeretekkel rendelkezzenek az állam berendezkedéséről. Cicero igen pontosan taglalja az elvárásokat, de nem esik szó az szükséges ismeretek megszerzésének módjáról (III 18, 41). A *magistratura* vállalása a római polgár egyik kötelessége, a tisztség (*honor*) egyben megtiszteltetés is.⁶ S megfordítva, a polgárok közössége nem létezhet a tisztségeket betöltők gyakorlati bölcsessége és lelkiismeretessége nélkül. Az állam kormányzásának alapja tehát ezek jól körülhatárolt feladatkörén alapszik (III 2, 5). Zavartalan működéshez elengedhetetlen az általános összhang és egyetértés (*consensus omnium bonorum* és a *concordia omnium*), ehhez Cicero hozzákapcsolja a *consensus iusrist* és a *communio utilitatis* elvét is.

A kötethez Havas László, az igen sokoldalú – többek között jeles Cicero-szakértő – kutató írt értékelő-elemző utószót. Havas professzor a rá jellemző széles spektrummal és precizitással veszi vizsgálat alá a cicerói jogbölcseletet. Kitér a görög gondolkodónak a témához kapcsolódó felfogására, ugyanakkor gondja van a téma későbbi korszakokra gyakorolt hatására, beleértve a kérdés aktualitását korunk jogi viszonyainak szempontjából. Az utószó elemző vizsgálódásai különös figyelemmel veszik tekintetbe Jacques Maritain, a 20. század egyik legtekintélyesebb katolikus filozófusának írásait, illetőleg mutatnak rá a modern szerző Ciceróhoz kapcsolódó gondolatira. Az antik filozófiai gondolatok hatásához konklúzióként Havas László megállapítását idézzük: „Az emberi jogok 20. századi felfogásának tehát, beleértve annak maritaini értelmezését is, valóban megvannak a maga nemcsak középkori, főként tomista, és újkori, részben felvilágosodás-kori gyökerei, hanem klasszikus antik forrásai is, amelyekből a múlt század humanizmusa bőségesen merített.” (102. old.)

Cicero immár magyar nyelven is elérhető munkáját haszonnal forgathatják mind a főiskolai és egyetemi hallgatók, mind pedig az érdeklődő olvasók. A szakszerű, precíz és jó stílusú fordítás megértését a gondos jogász magyarázó-értelmező jegyzetei nagyban segítik.

HOFFMANN ZSUZSANNA

⁶ Maga az elnevezés, a *honor(r)* latin szó jelenti a tisztséget és a megtiszteltetést is.